

UDC 316.74:27-475.5:272-74-056.83

DOI 10.35433/2220-4555.25.2026.phyl-4

Józef Mandziuk,Ks. prof. dr hab., emerytowany profesor
uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

ORCID: 0000-0001-8168-1001

e-mail: jmandziuk@op.pl

**INSTYTUCJONALIZACJA RUCHU DOBROWOLNEJ ABSTYNERNCJI W
KATOLICKICH WSPÓLNOTACH PARAFIALNYCH GÓRNEGO
ŚLĄSKA**

Artykuł analizuje powstawanie i rozwój ruchu antyalkoholowego w katolickich wspólnotach parafialnych na Górnym Śląsku w połowie XIX wieku. Zjawisko to rozpatrywane jest w kontekście głębokich przemian społeczno-ekonomicznych związanych z industrializacją, urbanizacją i pojawieniem się nowych grup społecznych w dynamicznie rozwijającym się regionie przemysłowym. Wykazano, że powszechne spożycie napojów alkoholowych było ściśle związane ze strukturalnymi zmianami w tradycyjnym sposobie życia, migracją ludności wiejskiej do ośrodków przemysłowych, osłabieniem lokalnych form integracji społecznej oraz interesami ekonomicznymi związanymi z produkcją i dystrybucją wyrobów alkoholowych. Ruch ten przyniósł wymierne rezultaty społeczne, przyczyniając się do zmniejszenia pijaństwa, poprawy dyscypliny społecznej oraz wzmocnienia religijnego i moralnego wpływu Kościoła. Znaczenie tych inicjatyw zostało docenione zarówno przez władze państwowe, jak i kościelne. Badania pokazują, że katolickie instytucje parafialne odpowiedziały na te wyzwania, inicjując zakrojony na szeroką skalę ruch religijno-moralny, mający na celu ograniczenie spożycia alkoholu i promowanie społecznie normatywnych wzorców zachowań. W ramach tego ruchu stosowano różne formy komunikacji religijnej i praktyki duszpasterskiej, w tym kaznodziejstwo, misje i rekolekcje, zbiorowe praktyki dewocyjne oraz tworzenie bractw parafialnych i stowarzyszeń nastawionych na dobrowolną abstynencję. Te formy aktywności religijnej przyczyniły się do szybkiego rozprzestrzenienia się ruchu wśród różnych grup społecznych, w tym robotników w sektorze przemysłowym. Szczególną uwagę poświęcono procesowi instytucjonalizacji ruchu w strukturach kościelnych, który obejmował rozwój ram organizacyjnych, integrację praktyk abstynenckich z życiem parafii oraz ich uznanie za część działalności kościelnych stowarzyszeń. Jednocześnie badania identyfikują czynniki, które przyczyniły się do stopniowego osłabienia ruchu, w tym sprzeciw ekonomiczny ze strony producentów alkoholu, kontrolę administracyjną ze strony władz państwowych oraz przemiany polityczne połowy XIX wieku.

Słowa kluczowe: organizacja religijna, wspólnoty parafialne, dobrowolna abstynencja, bractwa abstynenckie, regulacja moralna, społeczna funkcja religii.

Йозеф Мандзюк. Інституціоналізація руху добровільної абстиненції у католицьких парафіяльних спільнотах Верхньої Сілезії

У статті проаналізовано генезу та розвиток антиалкогольного руху в католицькому середовищі Верхньої Сілезії в середині XIX ст. Явище розглядається в контексті глибоких соціально-економічних трансформацій, пов'язаних з індустріалізацією, урбанізацією та появою нових соціальних груп у промисловому регіоні, що швидко розвивається. Показано, що широке споживання алкогольних напоїв було тісно пов'язане зі структурними змінами в традиційному способі життя, міграцією сільського населення до промислових центрів, ослабленням місцевих форм соціальної інтеграції та економічними інтересами, пов'язаними з виробництвом та розповсюдженням алкогольної продукції. Установлено, що відповіддю католицьких релігійних інституцій стало формування масштабного релігійного руху, спрямованого на моральну регуляцію суспільного життя та поширення практики добровільної абстиненції. У межах цього руху використовувалися різні форми релігійної комунікації та пастирської практики, зокрема проповіді, місії та реколекції, колективні молитовні практики та створення парафіяльних братств й асоціацій, орієнтованих на добровільне утримання. Ці форми релігійної діяльності сприяли швидкому поширенню руху серед різних соціальних груп, включаючи працівників промислового сектору. Цей рух приніс відчутні соціальні результати, сприяючи зменшенню пияцтва, покращенню соціальної дисципліни та зміцненню релігійного та морального впливу Церкви. Значення цих ініціатив було визнано як державною, так і церковною владою. Проаналізовано процес інституціоналізації цього руху у формі парафіяльних товариств і братств як механізму релігійної організації населення. Виявлено чинники поступового ослаблення руху, зумовлені економічними інтересами виробництва алкогольної продукції, адміністративним контролем державних структур і політичними трансформаціями середини XIX ст. Зроблено висновок, що антиалкогольний рух виконував інтегративну й регулятивну функції, сприяючи формуванню соціальних моделей поведінки.

Ключові слова: релігійна організація, парафіяльні спільноти, добровільна абстиненція, братства абстинентів, моральна регуляція, соціальна функція релігії.

Józef Mandziuk. The Institutionalization of the Voluntary Abstinence Movement in Catholic Parish Communities of Upper Silesia

The article analyzes the formation and development of the anti-alcohol movement within Catholic parish communities in Upper Silesia in the mid-nineteenth century. The phenomenon is examined in the context of profound socio-economic transformations associated with industrialization, urbanization, and the

emergence of new social groups in a rapidly developing industrial region. It is demonstrated that the widespread consumption of alcoholic beverages was closely connected with structural changes in traditional ways of life, the migration of rural populations to industrial centers, the weakening of local forms of social integration, and the economic interests related to the production and distribution of alcoholic products. The study shows that Catholic parish institutions responded to these challenges by initiating a large-scale religious and moral movement aimed at limiting alcohol consumption and promoting socially normative patterns of behavior. Within this movement, various forms of religious communication and pastoral practice were employed, including preaching, missions and retreats, collective devotional practices, and the establishment of parish brotherhoods and associations oriented toward voluntary abstinence. These forms of religious activity contributed to the rapid spread of the movement among different social groups, including workers in the industrial sector. Particular attention is devoted to the process of institutionalization of the movement within church structures, which involved the development of organizational frameworks, the integration of abstinence practices into parish life, and their recognition as part of ecclesiastical associative activity. At the same time, the research identifies factors that contributed to the gradual weakening of the movement, including economic opposition from alcohol producers, administrative control by state authorities, and the political transformations of the mid-nineteenth century.

Key words: *religious organizations, parish communities, voluntary abstinence, abstinence brotherhoods, moral regulation, social function of religion.*

Określenie problemu i jego związek z ważnymi zadaniami naukowymi i praktycznymi. Problem nadużywania alkoholu w społeczeństwie Górnego Śląska w połowie XIX w. stanowi istotny obszar badań historyczno-religioznawczych, ponieważ pozostaje ściśle związany z przemianami społecznymi towarzyszącymi procesom industrializacji oraz z formowaniem się nowych struktur życia religijnego i społecznego. Szczególne znaczenie w tym kontekście posiada działalność duszpasterstwa katolickiego, które poprzez tworzenie towarzystw trzeźwości oraz rozwój praktyk religijnych podejmowało próbę moralnej regulacji życia społecznego i przeciwdziałania negatywnym skutkom alkoholizmu.

Analiza powstania i funkcjonowania górnośląskiego ruchu trzeźwościowego pozwala uchwycić mechanizmy religijnej mobilizacji społecznej oraz rolę instytucji kościelnych w kształtowaniu postaw moralnych i wzorców zachowań w warunkach dynamicznych przemian społeczno-ekonomicznych. Badanie tego zjawiska ma znaczenie nie tylko dla rekonstrukcji historii religijności i życia społecznego regionu, lecz także dla współczesnych studiów nad społeczną funkcją religii, strategiami przeciwdziałania uzależnieniom oraz rolą wspólnot religijnych w procesach integracji i regulacji życia społecznego.

Celem badania jest analiza genezy, rozwoju oraz społeczno-religijnego znaczenia ruchu trzeźwościowego na Górnym Śląsku w połowie XIX w., ze szczególnym uwzględnieniem roli duchowieństwa katolickiego w jego organizowaniu i oddziaływaniu społecznym.

Prezentacja głównego materiału i uzasadnienie uzyskanych wyników naukowych. Po wojnach napoleońskich w państwie pruskim wprowadzono reformy społeczno-gospodarcze. Edykt z 9 października 1807 r. znosił dziedziczne poddaństwo chłopów, dopuszczał wolny obrót ziemią i gwarantował prawo wyboru zawodu. Reformy te sprzyjały przemianom struktury społecznej, jednak na obszarach wiejskich utrzymywała się znaczna bieda. Na Górnym Śląsku dominowały niewielkie gospodarstwa chłopskie, które z trudem zapewniały utrzymanie licznych rodzin, a jedynie nieliczni chłopi dożywali 60 roku życia [6, s. 63]. W warunkach ubóstwa alkohol stawał się formą kompensacji trudów życia, a pijaństwo przybrało charakter trwałego problemu społecznego wsi górnośląskiej [2, s. 258–259]. Jego rozpowszechnieniu sprzyjał zwyczaj udzielania chłopom wódki na kredyt oraz traktowania jej jako deputatu dla pracowników w majątkach śląskiej szlachty.

Równocześnie rozwój przemysłu powodował migrację ludności wiejskiej do ośrodków przemysłowych i jej włączanie się w powstającą klasę proletariatu miejskiego, co doprowadziło do wyraźnego wzrostu liczby mieszkańców regionu, przedstawionego w poniższej tabeli. Na przełomie lat 30. i 40. XIX w. nastąpiło przyspieszenie procesów industrializacji Śląska. Wzrost zatrudnienia, szczególnie na Górnym Śląsku, towarzyszył postępowi technicznemu i przechodzeniu od produkcji chałupniczej i manufakturowej do przemysłu fabrycznego. Powstające kopalnie i huty absorbowały rosnące zasoby siły roboczej zarówno z regionu, jak i z zagranicy, co stopniowo kształtowało strukturę przyszłego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego.

Industrializacja sprzyjała koncentracji ludności w miastach i formowaniu się nowej warstwy społecznej – proletariatu przemysłowego, którego trzon stanowili górnicy i hutnicy. W połowie XIX w. przemysł górniczo-hutniczy zatrudniał ponad 24 500 robotników, w tym ponad 8000 w górnictwie węglowym oraz ponad 9000 w hutnictwie żelaza i cynku. Jednocześnie liczba mieszkańców Śląska wzrosła z ok. 2,2 do 3 mln, przy czym największy przyrost odnotowano w rejencji opolskiej, gdzie populacja zbliżyła się do 1 mln osób.

W nowych ośrodkach przemysłowych nasilało się zjawisko pijaństwa, związane z migracją ludności, zerwaniem dotychczasowych więzi społecznych oraz trudnymi warunkami pracy. Spożywanie taniej gorzałki pełniło funkcję kompensacyjną wobec poczucia osamotnienia, niepewności i wyczerpania wynikającego z pracy akordowej i zmianowej. W niektórych regionach nadużywanie alkoholu przybrało rozmiary zjawiska masowego. W 1840 r. w rejencji opolskiej spożywano od 12 do 15 mln kwart opodatkowanej wódki, nie licząc trudnego do oszacowania samogonu. Średnie spożycie na jednego mieszkańca Górnego Śląska wynosiło ok. 17,5 kwarty, czyli 16,45 litra [23, s. 8].

Jedną z przyczyn rozpowszechnienia alkoholu była niekorzystna koniunktura na rynku zbożowym. Nadwyżki zboża kierowano do gorzelni, a część produkcji stanowiła formę zapłaty za usługi wykonywane na rzecz dworu [32, s. 80]. Rozwojowi gorzelnictwa sprzyjała również powszechna uprawa ziemniaków. W rezultacie rosła produkcja wódki, wypierającej dotychczas popularne piwo, które pełniło funkcję codziennego napoju o niskiej zawartości alkoholu [30, s. 40]. Dodatkowym zagrożeniem było fałszowanie alkoholu poprzez dodawanie substancji toksycznych, takich jak witriol, kwas solny czy tzw. „hiszpański pieprz”, mających zwiększyć jego moc [8, s. 6]. Powodowało to liczne zatrucia, często kończące się śmiercią. W 1843 r. szacowano, że co 74 wypadek był następstwem spożycia skażonego alkoholu, a statystyki rejencji opolskiej wskazywały, iż około 2/3 gwałtownych zgonów wiązało się z pijaństwem. W potocznej świadomości społecznej wódka określana była wówczas mianem „szatańskiego wojewody” lub „króla-wszewładcy przekłętego” [1, s. 81].

Produkcji alkoholu i jego rozpowszechnieniu nie sprzeciwiali się pruscy przedsiębiorcy, postrzegając to zjawisko jako czynnik ograniczający rozwój nastrojów narodowo-patriotycznych. Istotną rolę odgrywał również aspekt fiskalny – podatki płacone przez gorzelników stanowiły znaczące źródło dochodów państwa. Według dokumentów prowincjonalnej naddyrekcji podatkowej w Opolu w 1843 r. dochód z tego tytułu wynosił 403 611 talarów [34, s. 35].

Główną przestrzenią konsumpcji alkoholu były karczmy funkcjonujące jako szynki, gospody lub oberże, które pełniły także funkcję miejsc rozrywki, obejmujących tańce i zabawy [7, s. 297]. W praktyce prowadziło to do utraty zarobków oraz degradacji życia rodzinnego i zdrowia społecznego, gdyż nadużywanie alkoholu sprzyjało konfliktom domowym i licznym chorobom. Skala zjawiska była znaczna. W 1843 r. w górnośląskim okręgu przemysłowym funkcjonowało ok. 4900 szynków, co oznaczało jeden lokal na ok. 300 mieszkańców. Na trasie liczącej 20 km między Gliwicami a Królewską Hutą znajdowało się około 50 takich miejsc [4, s. 44]. Rozmiary tego zjawiska ilustrują dane przedstawione w poniższej tabeli.

Podobna sytuacja występowała w innych parafiach regionu. W Tarnowskich Górach na 3900 parafian przypadało 39 szynków, a w Mysłowicach na 2400 – 16 gospod. W archidiecezji pszczyńskiej niemal każda wieś posiadała karczmę, natomiast dwór pszczyński korzystał z monopolu propinacyjnego, osiągając znaczne dochody z produkcji piwa i wódki. Głównymi konsumentami alkoholu byli chłopcy z dóbr książęcych oraz mieszkańcy miasteczek. Skala zjawiska była na tyle duża, że zdarzało się, iż nietrzeźwe pary nie docierały na ceremonię ślubną i konieczne było jej przełożenie.

Karczmy i piwiarnie pełniły także funkcję miejsc intensywnej socjalizacji, sprzyjając zachowaniom dewiacyjnym i przestępczym [3, s. 31]. Wiele z nich funkcjonowało bez nadzoru administracyjnego, dlatego zabawy w dni targowe i świąteczne trwały często do rana. Lokowano je zazwyczaj w pobliżu fabryk, kopalń

i hut, aby przyciągać robotników powracających z pracy, a niekiedy również w sąsiedztwie kościołów parafialnych, co znalazło odzwierciedlenie w popularnym powiedzeniu: „Gdzie Pan Bóg ma kościół, tam diabeł stawia karczmę” [16, s. 272].

Istotną rolę w dystrybucji alkoholu odgrywali również przedsiębiorcy żydowscy, którzy po edykcie królewskim z 1812 r. uzyskali szersze prawa obywatelskie, w tym możliwość prowadzenia działalności gospodarczej i nabywania nieruchomości w miastach. W połowie XIX w. na Śląsku mieszkało 34 240 Żydów (rejencja wrocławska – 12 967, legnicka – 3954, opolska – 17 319), z największymi skupiskami w Białej Prudnickiej, Raciborzu, Bytomiu i Gliwicach [18, s. 45]. Część z nich prowadziła karczmy, często zlokalizowane przy zakładach przemysłowych, traktach komunikacyjnych lub granicach miejscowości. Lokale te bywały dzierżawione w systemie arendy, a sprzedaż alkoholu prowadzono także na kredyt lub poprzez handel obwoźny, co sprzyjało jego szerokiej dostępności.

Nasilenie pijaństwa wiązało się również z kryzysami demograficznymi i zdrowotnymi. Epidemie cholery, obecne na Górnym Śląsku od lat 30. XIX w., a także klęski głodu z lat 1846–1848 oraz towarzyszący im tyfus głodowy doprowadziły do znacznych strat ludnościowych, zwłaszcza we wschodniej części regionu. Kolejna fala cholery pojawiła się w latach 1852–1853 [29, s. 80]. W tych warunkach alkohol bywał traktowany jako środek łagodzący cierpienie i niepewność egzystencjalną, a w świadomości społecznej funkcjonowało przekonanie o jego rzekomych właściwościach leczniczych.

Impuls do zorganizowanej walki z pijaństwem dały inicjatywy duszpasterskie podejmowane w Europie Zachodniej. W 1840 r. kapucyn o. Teobald Mathew rozpoczął w Irlandii szeroki ruch trzeźwościowy, natomiast w Westfalii działania antyalkoholowe prowadził ks. Maciej Seling z Osnabrück. Ich działalność zaprezentował ks. Bernard Purkop na łamach „Schlesisches Kirchnblatt”, ukazując genezę ruchu trzeźwościowego oraz wskazując analogie i różnice między tymi inicjatywami a działalnością duchowieństwa górnośląskiego. Publikacje te miały zachęcić duszpasterzy do aktywnego włączania się w akcję trzeźwościową [27, s. 174]. W tym samym okresie powstawały także organizacje o podobnym charakterze, m.in. Towarzystwo Wstrzemięźliwości w Królewcu oraz Towarzystwo ku Przytłumieniu Używania Wódki w Wielkim Księstwie Poznańskim, które pełniło funkcję organizacji centralnej, choć jego działalność przerwały niepokoje społeczne w 1846 r.

Na problem pijaństwa zwróciły również uwagę władze kościelne diecezji wrocławskiej. W 1819 r. biskup Emanuel Szymoński zakazał organizowania wyszynku wódki w pobliżu kościołów podczas świąt i odpustów, jednak działania te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów [11, s. 501–503]. Podczas wizytacji parafii dekanatów bytomskiego i pszczyńskiego w 1828 r. sufragan wrocławski Karol Aulock uznał pijaństwo za najpoważniejsze zagrożenie moralne regionu i wezwał duchowieństwo do intensyfikacji działań duszpasterskich w tym zakresie [23, s. 11]. Jedną z podstawowych form przeciwdziałania nadużywaniu alkoholu była działalność kaznodziejska. Przykładem takich inicjatyw były kazania ks. Rudolfa

Hirscha, proboszcza Płużnicy Wielkiej koło Toszka, który pod koniec lat 30. XIX w. wskazywał na społeczne i rodzinne konsekwencje alkoholizmu.

Pierwszą instytucjonalną inicjatywą ruchu trzeźwościowego na Górnym Śląsku było założenie 17 grudnia 1843 r. Towarzystwa Trzeźwości w parafii Siołkowice przez ks. Karola Equarta. Organizacja ta, inspirowana zagranicznymi wzorcami, początkowo skupiała około 50 członków, lecz w kwietniu 1847 r. liczyła już 2400 osób [20, s. 98]. Rozwój ruchu wspierali także inni duchowni regionu, m.in. ks. Józef Szafranek z Bytomia, ks. Leopold Markiewka z Bogucic, jego brat ks. Ludwik Markiewka z Mysłowic oraz ks. Bernard Purkop z Woźnik. W działaniach duszpasterskich uczestniczył również o. Stefan Antoni Brzozowski, który w 1843 r. osiedlił się w Piekarach i uzyskał zgodę Wikariatu Generalnego we Wrocławiu na prowadzenie posługi w dekanacie bytomskim [28, s. 62]. W listopadzie 1843 r. zgromadzono także dane statystyczne dotyczące skali i przyczyn pijaństwa w parafiach regionu, które posłużyły do opracowania metod organizowania akcji trzeźwościowej.

Centrum górnośląskiego ruchu trzeźwościowego stało się sanktuarium maryjne w Piekarach Śląskich. Wiosną 1841 r. proboszcz Jan Alojzy Ficek wprowadził po Mszach św. modlitwy w intencji osób uzależnionych od alkoholu, łącząc je z apelami o moralną odnowę społeczną i ograniczenie nadużywania trunków [31, s. 425]. W działaniach duszpasterskich podkreślał godność osoby ludzkiej i jej odpowiedzialność moralną, wskazując na destrukcyjne skutki alkoholizmu dla życia rodzinnego i społecznego [36, s. 22]. Pod koniec stycznia 1844 r., przy współpracy nauczycieli z Piekar i Żygłina, powołano Towarzystwo Wstrzemięźliwości od Wódki i Wszelkich Trunków Palonych, później nazwane Towarzystwem Trzeźwości. Organizacja ta była pierwszą instytucjonalną formą ruchu trzeźwościowego w regionie. Już w marcu 1844 r. założono parafialną księgę abstynentów, obejmującą przedstawicieli różnych grup społecznych. W krótkim czasie liczba członków przekroczyła 2000 osób [1, s. 876].

Sanktuarium piekarskie szybko stało się ważnym ośrodkiem religijno-moralnej mobilizacji społecznej. Początek szerokiej akcji trzeźwościowej wiązał się z misjami kaznodziejskimi zorganizowanymi w lutym 1844 r., podczas których ks. Ficek oraz o. Stefan Antoni Brzozowski nawoływali do abstynencji. W ciągu kilku tygodni do Towarzystwa Trzeźwości przystąpiły dziesiątki tysięcy osób, a w samym powiecie bytomskim około 40 000 mieszkańców zadeklarowało rezygnację ze spożywania alkoholu. Działalność o. Brzozowskiego kontynuowano również w sanktuarium na Górze Świętej Anny, gdzie podczas odpustów i misji zachęcano pielgrzymów do przystępowania do ruchu abstynenckiego [20, s. 59].

Istotny wkład w rozwój ruchu wnieśli także jezuici z o. Karolem Antoniewiczem, którzy włączyli ślubowanie wstrzemięźliwości do programu misji i rekolekcji. W parafiach organizowano lokalne inicjatywy antyalkoholowe, obejmujące kaznodziejstwo, katechezę oraz publiczne przyrzeczenia abstynencji wpisywane do ksiąg Towarzystwa Trzeźwości. Członkowie zobowiązywali się do całkowitej

wstrzemięźliwości od alkoholi wysokoprocentowych oraz umiarkowania w spożyciu innych napojów alkoholowych [26, s. 86–87].

W Piekarach rozwijano również inicjatywy o charakterze społecznym, m.in. projekty kas oszczędnościowych mających przeciwdziałać wydatkom na alkohol. W działania profilaktyczne włączano młodzież poprzez organizacje wychowawcze oraz programy edukacyjne promujące trzeźwość. Ruch wspierano także poprzez publikacje prasowe i materiały ulotne propagujące abstynencję oraz moralne konsekwencje nadużywania alkoholu. Mimo szerokiego zakresu inicjatyw część projektów nie została w pełni zrealizowana, m.in. z powodu uwarunkowań politycznych [35, s. 153].

Zapoczątkowany przez ks. Jana Alojzego Ficka ruch trzeźwościowy szybko przybrał na Górnym Śląsku charakter masowy i objął niemal cały region. Najpierw rozwijał się w powiatach bytomskim, katowickim, tarnogórskim i zabrskim, następnie zaś rozszerzył się na południe. W okresie wielkanocnym 1844 r. w powiecie rybnickim przyrzeczenie abstynencji złożyło blisko 30 000 osób, czyli prawie cała ludność powyżej wieku szkolnego. W powiecie pszczyńskim akcja napotykała opór części właścicieli majątków i niektórych protestantów. W maju i czerwcu 1844 r. ruch objął kolejne powiaty: gliwicko-toszecki, raciborski, kozielski, strzelecki, lubliniecki, oleski i opolski, podczas gdy powiat kluczborski, o znacznej przewadze ludności ewangelickiej, pozostawał na uboczu [10, s. 463]. Według danych z końca 1844 r. do towarzystw antyalkoholowych należało łącznie 116 389 osób w dekanatach raciborskim, pogrzebieńskim, wodzisławskim, żorskim, wielkodembińskim, gościęcińskim, łańskim i gliwickim.

Istotną rolę w rozwoju ruchu odegrał ks. Józef Szafranek, proboszcz bytomski, który już w 1843 r. nawiązał kontakt z ks. Mateuszem Selingiem z Osnabrück i o. Teobaldem Mathewem, pozyskując informacje o zagranicznych formach walki z alkoholizmem. Włączenie się do inicjatywy zapoczątkowanej przez ks. Ficka doprowadziło do zorganizowania akcji trzeźwościowej w Bytomiu, gdzie w samym 1844 r. 5200 parafian zadeklarowało rezygnację z picia wódki. Działania te pogłębiono w 1851 r. podczas misji parafialnych prowadzonych przez jezuitów. Ruch wspierały również publikacje zamieszczane na łamach „Schlesisches Kirchenblatt”, a jego efektem było ograniczenie spożycia alkoholu, spadek frekwencji w karczmach i poprawa porządku społecznego.

Podobne procesy zachodziły w innych parafiach. W Bogucicach w ciągu dwóch tygodni do Towarzystwa Trzeźwości przystąpiło ponad 1500 osób, podobnie w Woźnikach. W Żorach po dwóch miesiącach działalności kaznodziejskiej ks. Fessera towarzystwo liczyło około 3000 członków. W Rybniku, dzięki aktywności dziekana ks. Ruske i wikariusza ks. Właczucha, pozyskano 7000 abstynentów, w Mikołowie 4300 mieszkańców zadeklarowało rezygnację z alkoholu, a w Mysłowicach do ruchu przystąpiło ponad 3300 mężczyzn i 3700 kobiet. W Michałowicach ślubowanie trzeźwości złożyło około 1200 osób. Akcja antyalkoholowa była wspierana również podczas wizytacji kanonicznych. W Raciborzu biskup Daniel Latussek wpisał się do

księgi trzeźwości i osobiście rozdał ponad 2000 świadectw osobom wstępującym do ruchu abstynenckiego [34, s. 39]. Dla utrwalenia efektów duszpasterze opracowywali lokalne strategie przeciwdziałania nawrotom. Przykładowo ks. Józef Preuss, proboszcz w Miechowicach, zorganizował społeczną straż porządkową, która miała powstrzymywać członków towarzystw od wchodzenia do karczm [1, s. 98].

Szacunki dotyczące liczby uczestników ruchu są rozbieżne i wahają się od 300 000 do 500 000 osób. Zjawisko to obejmowało przede wszystkim ludność polskojęzyczną, podczas gdy ludność niemiecka odnosiła się do niego początkowo z rezerwą. Powstała nawet opinia, że towarzystwa trzeźwości mają charakter wyłącznie polski. Próbę przełamania tego przekonania podjął ks. Franciszek Heide, proboszcz raciborski, którego kazanie skierowane do wiernych niemieckojęzycznych doprowadziło w krótkim czasie do zapisania się około 2000 osób. W niektórych miejscowościach, jak Lubliniec, tworzone nawet osobne oddziały Towarzystwa Trzeźwości dla Niemców [25, s. 26]. Mimo to w części powiatów, m.in. głubczyckim i prudnickim, akcja spotykała się z niechęcią jako rzekomo „ruch polski” [8, s. 58].

Ruch abstynencki znajdował także poparcie wśród protestantów. Przykładem był Ferdynand Jan Witt (Dörring), właściciel Urbanowic koło Toszka, który zamknął własną gorzelnię i opublikował apel do katolickiego duchowieństwa, przedstawiający propozycje pogłębienia idei trzeźwościowych. Uznawał on Kościół katolicki za instytucję zdolną do skutecznego oddziaływania moralnego w tej kwestii [22, s. 51]. Z Górnego Śląska ruch rozszerzył się na Śląsk Cieszyński, Galicję, Czechy, Morawy, północne Węgry oraz część krajów niemieckich, docierając przede wszystkim tam, gdzie obecna była ludność polska. Zdecydowanie słabszy zasięg osiągnął w Królestwie Kongresowym, gdzie władze rosyjskie traktowały towarzystwa trzeźwości z podejrzliwością polityczną.

Skutki ruchu oceniano jako wyraźnie pozytywne. Ograniczenie pijaństwa prowadziło do poprawy sytuacji rodzinnej, obyczajowej i materialnej, a także do spadku absencji w kopalniach i hutach. W urzędowych sprawozdaniach podkreślano poprawę porządku publicznego, wzrost dyscypliny pracy i ograniczenie zakłóceń społecznych [26, s. 91]. Pozytywne oceny formułowali także przedstawiciele administracji pruskiej, wskazując na pustoszejące karczmy, spokojniejszy przebieg jarmarków i wesel oraz poprawę funkcjonowania środowisk robotniczych [8, s. 66]. Minister spraw wewnętrznych von Manteuffel odnotował, że w 1844 r. zlikwidowano 18 gorzelni, 108 unieruchomiono, a produkcja wódki zmniejszyła się o około 45 000 wiader, co spowodowało spadek wpływów podatkowych o 254 489 talarów [34, s. 42]. Skala oddziaływania ruchu sprawiła, że ks. Ficek otrzymał uznanie króla Fryderyka Wilhelma IV oraz Order Orła Czerwonego.

Reakcja władz kościelnych była początkowo powściągliwa, co wiązało się ze zmianami personalnymi na stolicy biskupiej we Wrocławiu [10, s. 57–59]. Dopiero biskup Melchior Diepenbrock w liście pasterskim z 9 listopada 1846 r. odniósł się do ruchu trzeźwościowego, a po analizie sprawozdań parafialnych w marcu 1848 r.

podziękował duchowieństwu i wiernym za zaangażowanie w walkę z pijaństwem. Następnie nadał stowarzyszeniom trzeźwości bardziej jednolitą strukturę kościelną i zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o zatwierdzenie ich statutów. Papież Pius IX dekretem z 28 lipca 1851 r. podniósł Towarzystwo Trzeźwości pod Opieką Najświętszej Maryi Panny Gromniczej do rangi bractwa kościelnego.

O utworzeniu bractwa wierni zostali poinformowani w liście pasterskim z 18 sierpnia 1851 r. Jego statut w znacznej mierze powielał program wcześniejszego Towarzystwa Trzeźwości: zakazywał spożywania alkoholu wysokoprocentowych, dopuszczając umiarkowane używanie wina, piwa i miodu pitnego. Na czele bractwa stał proboszcz, przyjmujący publiczne przyrzeczenia abstynencji przed ołtarzem, a członkowie zobowiązani byli do regularnej modlitwy maryjnej. W 1852 r. jezuita o. Iwo Czeżowski oraz ks. Jan Ficek i ks. Józef Szafranek opracowali modlitewnik Manualik dla użytku członków ustanowionego od Ojca Św. Piusa IX Bractwa Trzeźwości, który ujedynolicił praktykę ruchu, łącząc modlitwy, statut organizacyjny oraz zasady przyjęcia do bractwa.

Już w połowie XIX w. rozpoczął się stopniowy kryzys polskiego ruchu trzeźwościowego. Jedną z głównych jego przyczyn była działalność właścicieli zakładów produkujących alkohol. Pod koniec 1845 r. na Śląsku zbankrutowało 85 gorzelni i zamknięto ponad 200 browarów, co oznaczało straty zarówno dla właścicieli ziemskich, jak i dla skarbu państwa, który tracił rocznie ponad 400 000 talarów z podatku od produkcji i sprzedaży gorzałki oraz piwa [4, s. 44]. W tym kontekście pojawiały się nawet postulaty obciążenia abstynentów dodatkowymi opłatami w celu rekompensaty strat fiskalnych. Istotną rolę w osłabianiu ruchu odgrywali także właściciele szynków, destylarni i fabryk likierów, którzy podejmowali działania propagandowe i ekonomiczne przeciwko abstynencji. Rozpowszechniano ulotki podważające jej znaczenie zdrowotne, a w okresach kryzysowych nagłaśniano tezę o ochronnym działaniu alkoholu wobec chorób epidemicznych, zwłaszcza podczas klęski głodu w 1847 r. Działaniom tym towarzyszyły interwencje administracyjne oraz publikacje części prasy niemieckiej, dyskredytujące ruch abstynencki i jego uczestników [25, s. 55].

Nieufnie wobec ruchu odnosiła się również administracja pruska, zwłaszcza żandarmeria, dostrzegająca w nim potencjał narodowo-patriotyczny. W raportach urzędowych akcentowano związek między abstynencją a dążeniami ludności polskiej do samodzielności i wolności. Utrudniano spotkania członków bractw trzeźwościowych, przesłuchiowano uczestników misji i nabożeństw oraz stosowano szykany wobec duchowieństwa, unikając jednak otwartego wystąpienia przeciw najbardziej wpływowym duszpasterzom, zwłaszcza ks. Fickowi [1, s. 92]. W niektórych środowiskach ruch określano jako „fanatyczny” i zagrażający porządkowi państwowemu, domagając się ograniczenia jego działalności, a nawet izolacji Piekar [8, s. 32]. Zarzuty pod adresem duchowieństwa dotyczyły także rzekomego stosowania presji religijnej, m.in. w konfesjonale, choć sami duszpasterze odrzucali tę interpretację.

Na osłabienie ruchu wpłynęły również wydarzenia Wiosny Ludów w 1848 r., po których władze państwowe zaczęły traktować wszelkie formy aktywności stowarzyszeniowej jako potencjalnie polityczne i wymagające kontroli. Próby rewitalizacji polskiego ruchu trzeźwościowego podejmowano jeszcze w latach 60. XIX w. W 1862 r. ponownie wydano *Manualik*, a w 1868 r. sufragan wrocławski Adrian Włodarski opublikował w „Zwiastunie Górnos Śląskim” wiersz poświęcony pamięci ks. Ficka jako inicjatora i symbolicznego patrona walki z pijaństwem [5, s. 113]. Inicjatywy te miały jednak już głównie znaczenie podtrzymujące pamięć o wcześniejszym etapie ruchu. Dalszemu rozwojowi bractw trzeźwościowych nie sprzyjały realia Kulturkampfu. W warunkach nasilonej polityki antykościelnej możliwości organizowania kościelnych struktur abstynenckich zostały istotnie ograniczone. Problematyka trzeźwości pojawiała się jedynie incydentalnie w kaznodziejstwie, a podejmowane lokalnie próby utrzymania programu abstynenckiego miały charakter ograniczony [15, s. 196–197].

Podsumowanie. Działania duchowieństwa górnośląskiego wobec plagi pijaństwa w okresie restauracji katolicyzmu w połowie XIX w. doprowadziły do powstania szerokiego ruchu religijno-społecznego, którego głównym organizatorem był ks. Jan Alojzy Ficek, proboszcz piekarski. Przy współudziale o. Stefana Antoniego Brzozowskiego oraz jezuitów ukształtował on model parafialnych towarzystw trzeźwości, rozwijanych na Górnym Śląsku i poza jego granicami. Ruch ten przyniósł wymierne skutki społeczne, przyczyniając się do ograniczenia pijaństwa, poprawy dyscypliny społecznej oraz wzmocnienia religijno-moralnych form oddziaływania Kościoła. Znaczenie tych inicjatyw zostało dostrzeżone zarówno przez władze państwowe, jak i kościelne: ks. Ficek uzyskał uznanie Fryderyka Wilhelma IV, a biskup Melchior Diepenbrock nadał ruchowi bardziej uporządkowaną formę organizacyjną. Kulminacją procesu instytucjonalizacji było podniesienie przez Piusa IX dekretem z 28 lipca 1851 r. Towarzystwa Trzeźwości do rangi bractwa kościelnego. Ostatecznie jednak rozwój ruchu został osłabiony przez presję ekonomiczną, działania administracyjne i przemiany polityczne, a jego dalszą aktywność zasadniczo zahamował Kulturkampf.

Wykaz wykorzystanych źródeł i literatury

1. Barczyk P. P. Kształtowanie się i rozwój masowej akcji antyalkoholowej na Górnym Śląsku. *"Nauczyciel i Szkoła"*. 2012, nr 2. S. 79–101.
2. Czaplinski M. Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku. / M. Czaplinski (red.). *Historia Śląska*, Wrocław, 2002. S. 250–424.
3. Czaplinski M. Sytuacja na Śląsku u progu rządów biskupa Melchiora Diepenbrocka / M. Kaczmarek, A. Kielbasa, J. Swastek (red.). *Kardynał Melchior von Diepenbrock 1798–1853*, Wrocław, 2000. S. 23–33.
4. Dola K. Wpływ Kościoła na kulturę życia codziennego Górnos Śląskiego Okręgu Przemysłowego w drugiej połowie XIX wieku / J. Wycisło (red.), *Ksiądz Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*. Katowice, 1992. S. 39–52.

5. Kielbasa A. Biskup Adrian Włodarski 1807-1875. Trzebnica, 1995.
6. Korzeniowska W. Codziennosc społeczności wsi rejencji opolskiej w aspekcie zachodzących przemian 1815-1914. Opole, 1993.
7. Lalik T. Karczma / A. Mączka (red.), Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r. T. 1. Warszawa 1981. S. 296–298.
8. Lorinser C. Der Sieg über die Brantweinpest in Oberschlesien historisch, medicinisch und mystisch beleuchtet. Opateln, 1845.
9. Mandziuk J. Biskupi pomocniczy (Archi) diecezji Wrocławskiej. Wrocław, 2019.
10. Mandziuk J. Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. T. III, cz. 1–2, Warszawa, 2012–2013.
11. Mandziuk J. Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku. Warszawa, 2016.
12. Mandziuk J. Silesia Sacra. Śląscy święci, błogosławieni, słudzy Boży i świętobliwi na przestrzeni wieków. Katowice, 2021.
13. Mandziuk J. Żydzi na Śląsku na przestrzeni wieków. "Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie". 8: 2018. S. 261–284.
14. Maroń F. Proces kształtowania wschodniej granicy biskupstwa wrocławskiego na tle wydarzeń politycznych przełomu XVIII/XIX wieku. "Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne", 4: 1971. S.187–248.
15. Myszor J. Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821–1914. Katowice 1991.
16. Myszor J. Ruch trzeźwości na Górnym Śląsku w latach 1844-1914. "Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne". 14: 1981. S. 219–236.
17. Myszor J. Życie religijno-moralne w dekanacie pszczyńskim – w końcu XIX i na początku XX wieku. "Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne", 11: 1978. S. 265–283.
18. Neumann S. Zur Statistik der Juden in Preussen von 1816-1880, Berlin, 1984.
19. Pater M. Brzozowski Antoni Stefan / M. Pater (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, Katowice 1996, S. 58–59.
20. Pater M. Equart Karol Józef / M. Pater (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*. Katowice, 1996. S. 98.
21. Popiołek K. Historia Śląska o pradžiejów do 1945 roku. Katowice, 1972.
22. Pressfreund K., Życiorys ś. P. księdza Jana Alojzego Ficka Kanonika Honorowego Oficjała Biskupiego, Dziekana i Proboszcza Piekarskiego, Niemieckie Piekary, 1873.
23. Prus K., O walce z pijaństwem na Śląsku Górnym za czasów księdza Ficka. *Zarys historyczny*. Bytom, 1914.
24. Schummel J. G., Reise durch Schlesien im Juli und August 1891 / W. Długoborski, K. Popiołek (red.), *Śląsk w pierwszej połowie XIX w. Wybór źródeł*, t. 1, Wrocław 1957.
25. Sławik B. Towarzystwo Trzeźwości na Górnym Śląsku w latach 1848-1851, Kraków 1938.

26. Sputek C., Sroka I., Ks. Jan Alojzy Ficek – inicjator akcji trzeźwościowej na Górnym Śląsku / J. Wycisło (red.), Książd Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku. Katowice, 1992. S. 82–95.

27. Sukiennik E., Prasa katolicka na Górnym Śląsku w służbie krucjaty trzeźwości w połowie XIX wieku. „Saeculum Christianum”, 17: 2010, nr 2. S. 165–179.

28. Szeinke J. Antoni Brzozowski (1805-1890) /M. P. Romaniuk (red.), *Sylwetki najwybitniejszych działaczy trzeźwosciowych XIX i XX wieku*, Warszawa, 1994. S. 61–70.

29. Targ A. Duszpasterska i dobroczynna działalność duchowieństwa w okresie klęsk żywiołowych na Górnym Śląsku. „*Nasza Przeszłość*”, 24: 1966. S. 80–97.

30. Tokarz W. Pijaństwo w Polsce w czasach saskich i walka z nim duchowieństwa katolickiego. Wrocław, 2019.

31. Wallis S. Życie religijne powiatu/ R. Szaliński (red.), *Powiat Świętochłowski*. Katowice, 1931.

32. Wiatrowski L., Browarnictwo i gorzelnictwo w księstwie pszczyńskim w XVIII i na początku XIX w. „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*”. 15: 1969. S. 76–102.

33. Wycisło J. Józef Szafranek. Książd, pedagog, działacz narodowy, krzewiciel kultury i oświaty (1807–1874). Katowice, 1996.

34. Wycisło J. Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-społecznej, Katowice, 1992.

35. Wycisło J., Piekary jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX w. [w:] J. Wycisło (red.), *Ks. Jan Alojzy Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*. Katowice, 1992. S. 152–153.

36. Wycisło J. Z historii sanktuarium i Piekar pod Bytomiem. Katowice, 2008.

References (translated & transliterated)

1. Barczyk P. P. (2012). Kształtowanie się i rozwój masowej akcji antyalkoholowej na Górnym Śląsku. „*Nauczyciel i Szkoła*”. nr 2. S. 79–101 [in Polish].

2. Czapliński, M. (2002). Dzieje Śląska od 1806 do 1945 roku [History of Silesia from 1806 to 1945]; M. Czapliński (red.), *Historia Śląska*, Wrocław. S.250–424 [in Polish].

3. Czapliński, M. (2000). Sytuacja na Śląsku u progu rządów biskupa Melchiora Diepenbrocka [The situation in Silesia at the beginning of the reign of Bishop Melchior Diepenbrock]; M. Kaczmarek, A. Kiełbasa, J. Swastek (red.), *Kardynał Melchior von Diepenbrock 1798-1853*, Wrocław. S. 23–33 [in Polish].

4. Dola, K. (1992). Wpływ Kościoła na kulturę życia codziennego Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego w drugiej połowie XIX wieku [The influence of the Church on the culture of everyday life in the Upper Silesian

Industrial Region in the second half of the 19th century]; J. Wycisło (red.), *Książdz Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*, Katowice. S. 39–52 [in Polish].

5. Kielbasa, A. (1995). Biskup Adrian Włodarski 1807–1875 [Bishop Adrian Włodarski 1807–1875]. Trzebnica [in Polish].

6. Korzeniowska, W. (1993). Codziennosc społeczności wsi rejencji opolskiej w aspekcie zachodzących przemian 1815–1914 [Everydaylife of th erural community of the Opoleregionin the context of the changesta kingplacein 1815–1914]. Opole [in Polish].

7. Lalik, T. (1981). Karczma [Inn]; A. Mączka (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.* T. 1, Warszawa. S. 296–298 [in Polish].

8. Lorinser, C. (1845). Der Sieg über die Brantweinpest in Oberschlesien historisch, medicinisch und mystisch beleuchtet [The victory over the brandy plague in Upper Silesia: historically, medically, and mystically illuminated]. Oppeln [in Germany].

9. Mandziuk, J. (2019). Biskupi pomocniczy (Archi) diecezji Wrocławskiej [Auxiliary Bishops (Arch) of the Diocese of Wrocław]. Wrocław [in Polish].

10. Mandziuk, J. (2012–2013). Historia Kościoła katolickiego na Śląsku [History of the Catholic Church in Silesia]. T. III, cz. 1–2, Warszawa [in Polish].

11. Mandziuk, J. (2016). Postacie Kościoła katolickiego na Śląsku [Figures of the Catholic Church in Silesia]. Warszawa [in Polish].

12. Mandziuk, J. (2021). Silesia Sacra. Śląscy święci, błogosławieni, słudzy Boży i świętoblivi na przestrzeni wieków [Silesia Sacra. Silesian Saints, Blesseds, Servants of God, and Saints Through the Centuries]. Katowice [in Polish].

13. Mandziuk, J. (2018). Żydzi na Śląsku na przestrzeni wieków [Jews in Silesia over the centuries]. „*Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie*”. 8, S. 261–284 [in Polish].

14. Maroń, F. (1974). Proces kształtowania wschodniej granicy biskupstwa wrocławskiego na tle wydarzeń politycznych przełomu XVIII/XIX wieku [The process of shaping the eastern border of the Wrocław bishopric against the background of political events at the turn of the 18th and 19th centuries]. „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, 4, S. 187–248 [in Polish].

15. Myszor, J. (1991). Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821–1914 [Parish ministry in Upper Silesia in the years 1821–1914]. Katowice [in Polish].

16. Myszor, J. (1981). Ruch trzeźwości na Górnym Śląsku w latach 1844–1914 [The temperance movement in Upper Silesia in 1844–1914]. „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, 14, S. 219–236 [in Polish].

17. Myszor, J. (1978). Życie religijno-moralne w dekanacie pszczyńskim – w końcu XIX i na początku XX wieku [Religious and moral life in the Pszczyzna deanery – at the end of the 19th and beginning of the 20th century]. „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, 11, S. 265–283 [in Polish].

18. Neumann, S. (1984). Zur Statistik der Juden in Preussen von 1816–1880 [Statistics on Jews in Prussia from 1816–1880]. Berlin [in Germany].

19. Pater, M. (1996). Brzozowski Antoni Stefan [Brzozowski Antoni Stefan]; M. Pater (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*. Katowice. S. 58–59 [in Polish].

20. Pater, M. (1996). Equart Karol Józef [Equart Charles Joseph]; M. Pater (red.), *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, Katowice. S. 98 [in Polish].

21. Popiołek K. (1972). Historia Śląska o pradžiejów do 1945 roku. Katowice. [in Polish].

22. Pressfreund, K. (1873). Życiorys ś. P. księdza Jana Alojzego Ficka Kanonika Honorowego Oficjała Biskupiego, Dziekana i Proboszcza Piekarskiego, Niemieckie Piekary [in Polish].

23. Prus, K. (1914). O walce z pijaństwem na Śląsku Górnym za czasów księdza Ficka [About the fight against drunkenness in Upper Silesia during the times of Father Fick]. *Zarys historyczny*. Bytom [in Polish].

24. Schummel, J. G. (1957). Reise durch Schlesien im Juli und August 1891 [Reise durch Schlesien im Juli und August 1891]; W. Długoborski, K. Popiołek (red.), *Śląsk w pierwszej połowie XIX w.. Wybór źródeł*, t. 1, Wrocław [in Polish].

25. Sławik, B. (1938). Towarzystwo Trzeźwości na Górnym Śląsku w latach 1848–1851 [The Temperance Society in Upper Silesia in 1848–1851]. Kraków [in Polish].

26. Sputeck, C., Sroka, I. (1992). Ks. Jan Alojzy Ficek – inicjator akcji trzeźwościowej na Górnym Śląsku [Father Jan Alojzy Ficek – initiator of the sobriety campaign in Upper Silesia]; J. Wycisło (red.), *Książki Jan A. Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*. Katowice. S. 82–95 [in Polish].

27. Sukiennik, E. (2010). Prasa katolicka na Górnym Śląsku w służbie krucjaty trzeźwości w połowie XIX wieku [The Catholic Press in Upper Silesia in the Service of the Temperance Crusade in the Mid-19th Century]. „*Saeculum Christianum*”, 17: 2010, nr 2, S. 165–179 [in Polish].

28. Szeinke, J. (1994). Antoni Brzozowski (1805–1890) [Antoni Brzozowski (1805–1890)]; M. P. Romaniuk (red.), *Sylwetki najwybitniejszych działaczy trzeźwościowych XIX i XX wieku*, Warszawa, S. 61–70 [in Polish].

29. Targ, A. (1996). Duszpasterska i dobroczynna działalność duchowieństwa w okresie klęsk żywiołowych na Górnym Śląsku [Pastoral and charitable activities of the clergy during natural disasters in Upper Silesia]. „*Nasza Przeszłość*”, 24. S. 80–97 [in Polish].

30. Tokarz, W. (2019). Pijaństwo w Polsce w czasach saskich i walka z nim duchowieństwa katolickiego [Drunkenness in Poland during the Saxon Era and the Catholic Clergy's Struggle against It]. Wrocław [in Polish].

31. Wallis, S. (1931). *Życie religijne powiatu* [Religious life of the district]; R. Szaliński (red.), *Powiat Świętochłowick*. Katowice [in Polish].
32. Wiatrowski, L. (1969). *Browarnictwo i gorzelnictwo w księstwie pszczyńskim w XVIII i na początku XIX w.* [Brewing and distilling in the Duchy of Pszczyna in the 18th and early 19th centuries]. „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*”, 15. S. 76–102 [in Polish].
33. Wycisło, J. (1996). *Józef Szafranek. Ksiądz, pedagog, działacz narodowy, krzewiciel kultury i oświaty (1807–1874)* [Józef Szafranek. Priest, educator, national activist, promoter of culture and education (1807–1874)]. Katowice [in Polish].
34. Wycisło, J. (1992). *Ks. Jan Alojzy Ficek. Zarys działalności religijno-społecznej* [Father Jan Alojzy Ficek. Outline of Religious and Social Activities]. Katowice [in Polish].
35. Wycisło, J. (1992). *Piekary jako centrum katolicyzmu społecznego na Górnym Śląsku w XIX w.* [Piekary as the center of social Catholicism in Upper Silesia in the 19th century]; J. Wycisło (red.), *Ks. Jan Alojzy Ficek i Piekary Śląskie w XIX wieku*, Katowice. S. 152–153 [in Polish].
36. Wycisło, J. (2008). *Z historii sanktuarium i Piekar pod Bytomiem* [From the history of the sanctuary and Piekary near Bytom]. Katowice [in Polish].

Статтю отримано: 02.02.2026 року.

Прийнято до друку: 03.04.2026 року.

Опубліковано: 29.05.2026 року.

